

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” CONSTANȚA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALĂ DOCTORALĂ

TEZĂ DE DOCTORAT

REZUMAT

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:

Prof. univ. dr. pr. NICOLAE V. DURĂ

DOCTORAND:

POPOVICI IOAN

CONSTANȚA

2014

EPITIMIILE ȘI APLICAREA LOR ÎN SCAUNUL MĂRTURISIRII

Introducere

I. Legislația canonică și nomocanonică a Bisericii Ortodoxe

I.1. Mărturii ale legislației canonice, ortodoxe, privind epitimiile și aplicarea lor în Scaunul Spovedaniei

I.2. Mărturii ale legislației nomocanonice privind aplicarea epitimiilor

II. Norme canonice privind aplicarea epitimiilor în Scaunul Sfintei Mărturisiri

II.1. Scaunul Mărturisirii și rolul său în aplicarea epitimiilor

II.2. Principiul acribiei și principiul economiei în aplicarea epitimiilor

II.3. Aplicarea epitimiilor astăzi: norme, rânduieli, inovații

II.4. Taina Sfintei Spovedanii – pregătire pentru primirea Tainei Sfintei Euharistii

III. Epitimiile în Tradiția și legislația canonică a Bisericii Ortodoxe

.....

III.1. Epitimii pentru abaterile și delictele privind viața și activitatea clerului

III.2. Epitimii aplicate clericilor pentru abaterile și delictele privind nerespectarea rânduielilor tipiconal-liturgice

III.3. Epitimii aplicate monahilor în temeiul legislației canonice

III.4. Epitimii aplicate laicilor în temeiul legislației canonice și pravilnice

IV. Epitimiile și aplicarea lor în Scaunul Sfintei Spovedanii după prevederile Pravilelor tipărite în limba română în secolul al XVII-lea

.....

IV.1. Epitimii aplicate clerului de mir

IV.2. Epitimii aplicate monahilor și clerului monahal

V. Dispoziții pan-ortodoxe privind aplicarea epitimiilor în Scaunul Mărturisiri

V.1. Hotărârile Conferințelor pan-ortodoxe

V.2. Aplicarea principiului icononimiei în privința postului, rugăciunii comune și a căsătoriilor mixte

Concluzii

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Cuvinte cheie: Taina Spovedaniei, Sfintele canoane, Tradiția Bisericii, Biserica Ortodoxă

Taina Spovedaniei și efectele pe care aceasta le are atât pentru comunitatea eclezială în general, cât și pentru fiecare credincios în parte reprezintă una dintre temele cele mai des abordate în literatura teologică ortodoxă.

De-a lungul timpului au fost elaborate numeroase studii, prin intermediul cărora s-a încercat conturarea unei imagini de ansamblu asupra acestei Sfinte Taine și a aspectelor ei, dogmatice, liturgice sau canonice. Cele mai multe însă se rezumă la o prezentare generală, fără a intra în profunzimea temei.

La ora actuală, nu există în spațiul românesc un studiu de ansamblu asupra elementelor canonic-juridice specifice acestei Sfinte Taine, tratate într-o manieră, pe cât se poate, exhaustivă. Unul dintre subiectele cele mai delicate îl reprezintă cel al epitimii și al modului în care acestea sunt aplicate la Scaunul mărturisirii.

Lipsa unui astfel de studiu este cu atât mai acută, cu cât la ora actuală există o veritabilă preocupare nu doar la nivel academic, ci și general bisericesc pentru Taina Mărturisirii și pentru locul pe care aceasta îl are în viața credinciosului și a Bisericii. Pe acest fond, au apărut și continuă să apară diferite interpretări, cele mai multe dintre ele lipsite de unitate și total străine de adevărata spiritualitate ortodoxă. Textele Sfintelor Canoane sunt insuficient cunoscute, interpretate trunchiat și aplicate fără o analiză în profunzime a fiecărui caz la care acestea se referă. În chip firesc, s-au creat poziții partinice, fără vreo legătură cu adevărata tradiție canonică a Bisericii. Pendulând între o acribie împinsă până la cel mai aspru rigorism și o atitudine atât de permisivă, încât, potrivit susținătorilor ei, totul este posibil, este firesc ca societatea contemporană să pună la îndoială rolul formativ al Bisericii. Criticile ce i se aduc sunt, de foarte multe ori, justificate, însă la fel de evident este faptul că doar foarte puține sunt vocile care îndeamnă către o cercetare riguroasă a învățăturii bisericești.

Societatea contemporană este tot mai riguroasă în aplicarea normelor juridice și a legislației în vigoare. Derapajele sunt aspru taxate, situațiile de confuzie se cer cât mai rapid clarificate. Relația dintre societate și Biserică nu face excepție de la această tendință, astfel că tot mai des instituțiile ecleziastice sunt criticate, li se contestă autoritatea și, implicit, relevanța pentru lumea contemporană. O astfel de atitudine se cere rezolvată, iar soluția vine pe de-o parte din corecta și accesibila prezentare a învățăturii de credință, iar pe de altă parte din explicarea clară a normelor canonice

după care se călăuzește Biserica. Între aceste norme, cele privitoare la epitimii date în Scaunul spovedaniei joacă un rol foarte important. Rolul lor este acela de a îndrepta pe cel ce le primește, de a re-orienta viața lui către adevăratul țel al mântuirii. Modul în care aceste epitmii au fost formulate de-a lungul timpului, aplicarea și respectarea lor, toate acestea țin de structura intimă a vieții credincioșilor în sânul Bisericii. La baza lor stă chiar învățătura, dogma stabilită în cadru sinodal și acceptată în întregul spațiu creștin. Așadar, în ultimă instanță, epitimia are rolul de a restabili ordinea la nivelul asumării și trăirii învățăturii creștine, ordine slăbită prin păcat, prin îndepărtarea de izvorul vieții celei adevărate în Hristos.

Alegerea acestei teme ține pe de-o parte de rațiuni academice, dată fiind lipsa, încă acută, a unor studii de amploare asupra prevederilor canonice directoare pentru viața bisericească. Pe de altă parte, există și o evidentă preocupare pastorală, pentru că actuala confuzie asupra interpretării și aplicării principiilor canonice are un efect dezastruos pentru Biserică. **Ideea directoare** a prezentei lucrări va fi, prin urmare, evidențierea cât mai clară a rânduielilor și normelor canonice referitoare la epitimii, insistându-se asupra interpretării dar și a aplicabilității pentru viața contemporană.

Obiectivul studiului este punerea împreună și analiza amănunțită a tuturor prevederilor canonice referitoare la epitimii, așa cum sunt ele redată în Colecțiile de canoane ale Bisericii Ortodoxe. Este firesc ca, alături de numeroasele studii cu conținut dogmatic, liturgic precum și de cele cu conținut duhovnicesc, să existe și o abordare canonică. Nu trebuie să uităm că alături de dogme, canoanele Bisericii au stat la baza organizării întregii sale existențe. Nu se poate concepe o viață eclezială fără canoane, după cum nici canoanele nu se justifică decât în spațiul bisericesc pe care, de altfel, îl reglementează. Dată fiind această legătură organică, o explicare a prevederilor canonice în general și a prevederilor referitoare la epitimii în particular este absolut necesară.

Izvoarele ce stau la baza cercetării noastre sunt numeroase, pornind de la canoanele Sinoadelor ecumenice și locale, continuând cu canoanele Sfinților Părinți și încheind cu extraordinar de bogata tradiție pravilnică. Istoricul Sfintei Taine a Spovedaniei este strâns legat de aceste norme, pentru că ele își găsesc aplicabilitatea de cele mai multe ori la Scaunul mărturisirii. Fie că vorbim despre spovedania publică, așa cum se făcea ea în primele veacuri, fie de spovedania particulară, în taină, epitimiile își au locul lor foarte bine fixat. Nu se poate vorbi despre actul

spovedaniei, fără a lua în calcul și epitiimiile pe care duhovnicul le dă spre îndreptarea celui ce se mărturisește. În chip firesc, aceste reglementări au cunoscut numeroase reformulări și re-interpretări de-a lungul timpului, determinate de condițiile religioase, culturale sau social-economice. Fundamentul lor a rămas însă același: îndemnul Mântuitorului Iisus Hristos, redat în Evanghelia după Matei 18, 15 – 17: *De-ți va greși ție fratele tău, mergi, muștră-l pe el între tine și el singur. Și de te va asculta, ai câștigat pe fratele tău. Iar de nu te va asculta, ia cu tine încă unul sau doi, ca din gura a doi sau trei martori să se statornicească cuvântul. Și de nu-i va asculta pe ei, spune-l Bisericii; iar de nu va asculta nici de Biserică, să-ți fie ție ca un păgân și vameș*¹. Îndemnul la îndreptare este același, indiferent de epocă, astfel că rolul epitiimiilor ca jaloane ale acestui parcurs către mântuire rămâne neschimbat.

Schimbările produse în interpretarea și aplicarea epitiimiilor sunt cele care conferă acestora o dinamică aparte, conectându-le pe de-o parte la Tradiția Bisericii, pe de altă parte la viața de zi cu zi a credinciosului. Înțelegerea resorturilor ce stau la baza acestor schimbări este esențială pentru corecta și eficienta aplicare a epitiimiilor. Eficiența despre care vorbim este în primul rând una de natură duhovnicească, însă ea se referă și la lucrarea pastoral-misionară a Bisericii, precum și la lucrarea sa socială. În cadrul Tainei Spovedaniei, prin dialogul dintre duhovnic și credincios, în ultimă instanță, dintre acesta și Mântuitorul Iisus Hristos, se repun bazele unei ordini deteriorate prin păcat. Păstrarea acestei ordini și menținerea ei este posibilă datorită aplicării și respectării epitiimiilor, de asemenea, păstrarea acestui climat este esențială pentru lucrarea Bisericii.

Ținând cont de aceste precizări, **planul** pe care dorim să-l urmărim este structurat pe două direcții: o direcție istorică, prin care se încearcă identificarea tuturor normelor și prevederilor canonice referitoare la epitimii, în ordinea apariției lor și o direcție hermeneutică, de interpretare a acestor canoane, ținând cont atât de contextul formulării și aplicării lor, cât și de relevanța lor pentru lumea contemporană. Lucrarea este structurată în cinci capitole mari, după cum urmează. Partea introductivă este destinată prezentării resorturilor care au determinat studierea acestei teme, prezentarea metodei folosite și a obiectivelor propuse. De asemenea, tot în partea introductivă am inserat precizările terminologice absolut

¹ Citatele din Sfânta Scriptură se fac după ediția sinodală, *Biblia*, Ed. IBMBOR, București, 1988.

necesare pentru înțelegerea conținutului tezei, precum și o scurtă prezentare a stadiului cercetărilor privind această temă.

Primul capitol, intitulat „Legislația canonică și nomo-canonică a Bisericii Ortodoxe” are un pronunțat caracter canonic, prezentând principalele colecții de canoane, cu referire specială la epitimii și la aplicarea acestora. Epitimiile reprezintă unul dintre elementele cele mai importante ale Tradiției canonice ortodoxe, pentru că ele, pe lângă valoarea documentară, istorică deosebită, implică un caracter practic, dinamic, care reglementează întreaga disciplină canonică a Bisericii. Utilizarea lor în scaunul Sfintei Spovedanii le conferă actualitate și, mai mult decât atât, relevanță pentru toate problemele duhovnicești cu care se confruntă credincioșii.

Date fiind aceste considerente, aplicarea lor a preocupat totdeauna Părinții Bisericii, astfel că majoritatea canoanelor pe care aceștia le-au redactat conțin epitimii cu efect terapeutic și pedagogic deosebit.

Pe lângă formularea propriu-zisă, Tradiția Bisericii a structurat, pe baza experienței sale canonice și duhovnicești, principii permanent valabile pentru aplicarea epitimiilor. Pentru a le conferi autoritate, ele au fost inserate tot în textul canonic, primind astfel girul întregii Biserici. Toate aceste mărturii ale Tradiției canonice ortodoxe trebuie privite și analizate împreună, pentru că doar astfel putem descoperi bogăția învățaturii creștine revelate, în integralitatea ei. De asemenea, nu trebuie uitat că rolul lor este unul preponderent practic. Încă de la început, ele au fost alcătuite pentru a răspunde nevoilor Bisericii în diferitele aspecte ale vieții și activității sale. O analiză a acestora doar din perspectivă strict științifică, filologică sau istorică, nu descoperă decât partea formală, structura, conținutul, metoda de alcătuire a acestora, izvoarele pe care se fundamentează. Nu putem afla însă semnificațiile profunde pe care textele canonice le au pentru viața Bisericii în general și pentru viața fiecăruia dintre credincioși, în parte.

Ținând cont de aceste aspecte, Biserica a făcut totdeauna dovada unei dinamicității bine ancorată deopotrivă în realitățile vremii și în viața duhovnicească. Ea se reflectă cu precădere în modul de aplicare a rânduielilor și normelor canonice ce respectă în egală măsură principiul acribiei și pe cel al economiei.

Capitolul al II-lea – „Norme canonice privind aplicarea epitimiilor în Scaunul Sfintei Spovedanii” – își propune să identifice și să precizeze coordonatele directe în aplicare normelor canonice referitoare la Taina Mărturisirii. Un loc important am

alocat în acest capitol celor două principii – al economiei și al acribiei – de a căror bună gestionare depinde corecta și eficienta săvârșire a Tainei Spovedaniei.

Din perspectiva tendințelor actuale de aplicare a epitimii, se cuvine să insistăm tot mai mult asupra raportului acribie – economie. Provocările societății contemporane par să impună o interpretare mult mai lejeră a prevederilor canonice, insistând tocmai asupra faptului că respectarea lor riguroasă ar fi imposibilă pentru creștinul contemporan.

Deși acceptabilă într-o anumită măsură, această atitudine prezintă pericolul compromisului dogmatic, pentru că majoritatea canoanelor pornesc de la o învățătură de credință aplicată în viața Bisericii. Pe de altă parte, rigoarea fără discernământ, izolează duhovnicul și-l îndepărtează pe cel ce dorește să se mărturisească, mai ales în cazul în care nu are o educație religioasă solidă.

Tot în acest capitol am încercat o prezentare amănunțită a tipurilor de epitimii, încercând să corelăm toate informațiile oferite de Manualele de Drept Canonic apărute în spațiul românesc, dar și pe cele ale canoniștilor ortodocși străini. Această clasificare a epitimiilor are un dublu rol. Pe de o parte ea oferă o mai bună gestionare a materialului utilizat în cadrul prezentei cercetări, iar pe de altă parte ea indică multitudinea direcțiilor abordare de învățătura canonică a Bisericii Ortodoxe, în vederea aplicării spre îndreptarea credincioșilor și spre înlăturarea pericolului spiritual reprezentat de păcat.

De asemenea, un rol deosebit am acordat identificării tendințelor și direcțiilor în care evoluează Taina Spovedaniei Astăzi. Deși îndrăzneță, abordarea își dorește în primul rând să ofere un plus de claritate în problema atât de delicată a mărturisirii păcatelor și a acordării epitimiilor potrivite, în deplină consonanță cu lucrarea misionară actuală a Bisericii.

Fără a deveni prea incisivi, se cuvine să semnalăm abordarea tot mai accentuat antagonică a epitimiilor, pendulând între aplicarea lor cu maximă lejeritate, până la desființare, și rigurozitatea excesivă. Într-adevăr, multe dintre cazurile prezentate de textele canonice sau de Pravile sunt astăzi depășite, însă nu și soluțiile oferite. Chiar dacă multe dintre moravurile societății sau schimbat, resorturile ce le generează sunt aceleași. Prin urmare, o abordare relaxată a Tainei Mărturisirii și mai ales a epitimiilor produce nu poate avea un efect viabil, de durată asupra celui ce se mărturisește. Este foarte posibil ca acesta să plece mulțumit de la Spovedanie, însă șansele ca el să se îndrept în chip statornic, real sunt foarte mici. Nici atitudinea

rigidă nu are mai mulți sorți de izbândă, pentru că aplicarea epitimiilor în litera și nu în duhul lor va determina apariția unei falii tot mai adânci între duhovnic și penitent. Primul va considera că, respectând cu strictețe canoanele, își face datoria de păstor, în timp ce penitentul se va afunda tot mai mult în deznădejde, înspăimântat de faptul că epitimia primită este aproape imposibil de realizat în condițiile actuale. Tocmai de aceea, Sfinții Părinți și, în special Sfântul Vasile cel Mare, au susținut totdeauna menținerea unui echilibru solid între principiul acribiei și cel al economiei. Fără acest echilibru, activitatea duhovnicului este inefficientă, iar cel ce-și mărturisește păcatele nu poate avea șansa reală de a înțelege ce presupune starea de păcătoșenie și de a se îndrepta.

Capitolul al III – lea și al IV-lea – „Epitimiile în Tradiția și legislația canonică a Bisericii Ortodoxe” respectiv „Epitimiile și aplicarea lor în Scaunul Sfintei Spovedanii după prevederile Pravilelor tipărite în limba română în secolul al XVII-lea” - reprezintă partea centrală și cea mai complexă a lucrării și, totodată, prima abordare sistematică și, pe cât se poate, exhaustivă a tuturor epitimiilor, așa cum apar ele în textele Sfințelor Canoane și în Pravilele bisericești.

Structura capitolului a fost organizată după cele trei categorii de membri ai Bisericii: clerici, laici și monahi. În cazul clericilor, analiza s-a axat în primul rând asupra modului în care aceștia se raportează la viața liturgică și la disciplina canonică a Bisericii. Importanța misiunii lor implică o rigoare cu totul deosebită, astfel că majoritatea epitimiilor aplicate pentru abateri sau delikte față de învățătura de credință, de morala Bisericii, de cultul și disciplina ei sunt oprirea de la slujire, depunerea din treaptă, afurisirea, caterisirea și chiar anatema. Severitatea epitimiilor se justifică însă întru totul, fiind direct proporțională cu înălțimea misiunii preoțești.

Urmărind evoluția lor de-a lungul timpului, putem constata că epitimiile reprezintă structurile cele mai dinamice din punct de vedere canonic, ele cunoscând adaptări, completări sau reformulări în funcție de perioada și de contextul religios și socio-cultural în care au fost aplicate.

Menținând neatinsă învățătura de credință ce stă la baza formulării lor, Biserica utilizează epitimiile, deopotrivă cu acribie și economie, pentru a consolida comunitatea membrilor săi și pentru a le oferi acestora jaloane canonice cu relevanță imediată pentru viața lor. Dinamicitatea tradiției canonice ortodoxe este cel mai bine pusă în valoare tocmai de utilizarea epitimiilor în viața Bisericii.

Impactul acestora este imediat, ele fiind îndeobște aplicate la scaunul Sfintei Spovedanii. În directă legătură cu importanța deosebită a Tainei Mărturisirii, epitiimiile constituie elementul de echilibru al unui proces anevoios ce începe cu mărturisirea păcatelor, cu analizarea duhovnicească a acestora și culminează cu momentul rostirii de către duhovnic a rugăciunii de dezlegare. Aplicarea epitiimiilor vine, în acest context, să arate în egală măsură puterea deosebită pe care Taina Spovedaniei o are în viața credinciosului, dar și importanța menținerii disciplinei și rânduiei bisericești de către penitent, pentru a nu cădea din comuniunea harică.

Spre deosebire de epitiimiile aplicate clericilor, cele destinate cu precădere laicilor au un caracter mult mai practic, constând de regulă în păzirea unei anumite perioade de post, practicarea rugăciunii și a altor mijloace ascetice de îndreptare, precum metaniile. Nu putem vorbi însă despre un tratament privilegiat al laicilor, pentru că aceste epitimii au rolul atât de a conștientiza gravitatea păcatului, cât și pe acela de a oferi un sprijin real de îndreptare a penitentului. Ca și în cazul epitiimiilor aplicate pentru abaterile și delictele săvârșite de clerici, și în cazul epitiimiilor destinate laicilor am procedat sistematic, insistând mai ales pe cele împotriva abaterilor de ordin moral și social. Am fost datori să acordăm totuși o atenție specială epitiimiilor referitoare la abaterile de ordin liturgic, în special la cele care restabilesc ordinea rugăciunii, a postului și a participării la Sfânta Liturghie.

Epitiimiile aplicate pentru abaterile săvârșite de monahi ocupă un loc intermediar între cele dedicate clericilor și cele dedicate laicilor. Datorită statutului special al monahismului ortodox, am insistat pe împărțirea după voturile monahale – ascultarea, fecioria și sărăcia de bună-voie. De asemenea, am inserat și câteva precizări absolut necesare, legate de organizarea vieții monahale, în special asupra aspectelor de ordin liturgic și duhovnicesc. Dată fiind influența constantă a mediului monahal asupra laicilor, o bună cunoaștere a normelor și prevederilor canonice care normează monahismul este absolut esențială. De asemenea, fără a sugera o eventuală separare între spațiul monahal și cel laic, am insistat asupra menținerii unei distanțe firești, pentru a evita atât abordările riguroase într-un mediu nepotrivit, cum este cel laic, cât și insinuarea unor pretinse libertăți în viața monahală.

Ultimul capitol al lucrării este dedicat abordării Tainei Spovedaniei și a epitiimiilor în discuțiile și dezbaterile Conferințelor Pan-Ortodoxe presinodale. Acestea au oferit o serie de soluții, mai ales în ceea ce privește rugăciunea comună dintre credincioșii ortodocși și cei de alte confesiuni. Aceste acorduri comune trebuie

însă privite totdeauna din perspectiva Tradiției canonice care nu admite rugăciunea împreună cu cei de altă credință sau cu cei care nu respectă dreapta învățătură a Bisericii. De asemenea, trebuie să se țină cont de contextul actual al lumii creștine, de cerințele și de nevoile sale spirituale. Astfel, există documente prin care rugăciunea comună este admisă între Biserica Ortodoxă și cea Romano-Catolică, Anglicană, Veche Catolică, Luterană, precum și între Biserica Ortodoxă și Bisericile Orientale, în special Biserica Coptă.

Între aceste acorduri, un loc special îl ocupă cel existent între Bisericile Ortodoxe și Biserica Romano-Catolică. potrivit acordului de la Balamand (17 – 24 iunie 1993), Bisericile Ortodoxe și Biserica Romano-Catolică sunt considerate biserici surori, fiind îndemnate să participe împreună la rugăciune și la dialog, fără ca prin aceasta să se știrbească identitatea vreuneia dintre cele două comunități. În esență, s-a urmărit diminuarea semnificației teologice și canonice pe care Marea Schismă din 1054 a avut-o asupra celor două comunități.

Acordul de la Balamand vine, de altfel, după momentul istoric al ridicării reciproce a anatemei, de către patriarhul Atenagora și papa Paul al VI-lea, în 7 decembrie 1965. Nu trebuie uitat însă că atât în cazul ridicării reciproce a anatemei cât și în cel al semnării acordului de la Balamand, o seamă de Biserici Ortodoxe s-au opus radical unui asemenea demers. Bisericile Greciei, Serbiei, Bulgariei, Georgiei, Cehiei și Slovaciei au refuzat participarea la această întrunire și, implicit, nu au acceptat hotărârile stipulate în documentul final al acesteia.

Am amintit, de asemenea, Vocea Muntelui Athos care, prin documentele Sfintei Chinotite, și-a făcut simțită, de asemenea prezența. Dintre acestea, este de menționat cel din 30 decembrie 2006, prin care comunitatea Sfântului Munte condamnă cu mâhnire întâlnirea dintre Papa Benedict al XVI-lea și Patriarhul Ecumenic Bartolomeu I. Termenii folosiți sunt extrem de duri, iar apelul la tradiția canonică ortodoxă unul extrem de ferm. Atitudinea organismului legiuitor al comunității Sfântului Munte Athos este cât se poate de clară și de justificată, ținând cont atât de tradiția canonică la care se raportează, cât și de cea istorică. Neadmiterea participării la rugăciune cu cei ce nu mărturisesc Ortodoxia se fundamentează pe faptul că în astfel de cazuri nu există comuniune de credință. Încercarea acordului de la Balamand de a oferi fundamente teologice pentru comuniunea sacramentală a eșuat, după cum chiar textul acestuia demonstrează, într-un discurs vag, lipsit de claritate și, cu atât mai mult, de valoare teologică reală. Iată, aşadar, că, în paralel cu

eforturile acestor conferințe de a chema la rugăciune comună pe toți membrii diferitelor confesiuni creștine, s-a dezvoltat un curent foarte puternic și, într-o anumită măsură, justificat de respingere a unor asemenea inițiative. Este cunoscut faptul că bisericele Serbiei, Bulgariei și Georgiei au decis să se retragă din forurile ecumenice, tocmai datorită înțelegerii mult prea liberale a acestei comuniuni în rugăciune. De asemenea, există nenumărate voci cum este aceea a reputatului teolog sârb Justin Popovici sau a monahului atonit Teoclit Dionisiatul, care au luat atitudine clară împotriva practicii rugăciunii comune cu cei de altă confesiune.

Deși nu există o hotărâre în sine a vreunei Conferințe Panortodoxe, care să reglementeze o asemenea practică, la ora actuală foarte mulți creștini de diferite confesiuni participă împreună la rugăciune, optând pentru un creștinism lipsit de bariere confesionale. Chiar dacă un asemenea spirit ecumenic tinde să se extindă în majoritatea țărilor creștine, nu trebuie să scăpăm din vedere tradiția doctrinară și canonică, singura în măsură să rezolve astfel de probleme. Prin urmare, este mai mult decât necesar ca printre actele viitorului Mare Sinod Panortodox să figureze și subiectul rugăciunii împreună cu cei de alte confesiuni.

Studiul nostru a pornit de la analiza colecțiilor de canoane, începând cu cele realizate în secolul al V-lea și încheind cu impresionanta colecție intitulată *Syntagma Ateniană*. Un rol important l-a avut studierea Pravilelor apărute în Țările române, în special Pravila de la Govora, Îndreptarea legii sau Pravila Mare și Pravila lui Vasile Lup. De asemenea, am analizat documente de maximă importanță pentru reglementarea aplicării epitimiei, așa cum sunt actele coferințelor panortodoxe, în special cele ale Conferințelor de la Chambesy (1971 – 1986), documentul redactat de Sfânta Chinotită a Muntelui Athos (2006), precum și actele diferitelor întâlniri ecumenice.

Acolo unde a fost cazul, am cercetat o serie de documente adiacente, cum ar fi interpretările canoniștilor bizantini, Zonaras, Aristen și Balsamon, sau ale unor Sfinți Părinți – Sfântul Simeon al Tesalonicului, Sfântul Nicodim Aghioritul, Sf. Vasile cel Mare, Sfântul Ioan din Kronstadt, Sfântul Teofan Zăvorâtul – referitoare la canoanele ce reglementează aplicarea epitimiilor

Totodată, am luat în discuție comentariile canoniștilor moderni, între care se cuvine să amintim pe eminente profesori Nicolai Afanasiev, Lewis Patsavos, Nicolae Dură și Vlassios Phidas.

De un real folos ne-au fost și studiile generale, realizate de reputați canoniști ortodocși, între care se cuvine să amintim pe Nicodim Milaș, Dimitrie Boroianu, Iorgu Ivan, Liviu Stan, Ioan N. Floca, I. S. Berdnikov, Valerian Șesan etc.. În fine, mărturisim că, la toate aceste studii, am încercat să ne aducem și noi contribuția în cercetarea unui subiect de o stringentă importanță pentru viața membrilor Bisericii creștine, clerici, credincioși și monahi, adică a celor trei elemente constitutive ale acesteia.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Ediții ale Sfintei Scripturi

- Biblia sau Sfânta Scriptură, Ed. IBMBOR, București, 1990.
- The Greek New Testament, *fourth revised edition*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 2007.

Colecții de canoane și documente cu valoare canonică

- *Acta Conciliorum Oecumenicorum iussu atque mandato Societas Scientiarum Argentoratensis edenda instituit E. Schwartz, continuavit J. Straub*, Strasbourg – Berlin, 1914.
- ARRANZ, Miguel SJ, *I penitenziali bizantini: il Protokanonarion o Kanonarion Primitivo di Giovanni Monaco e Diacono e il Deuterokanonarion o „Secondo Kanonarion” di Basilio Monaco*, colecția Kanonika, nr. 3, Ed. Pontificio Istituto Orientale, Roma, 1993.
- BUJOREANU, Ioan M., *Collecțiune de Legiuirile României vechi și celei noi*, vol. III. 1, Tipografia Academiei Române, București, 1885.
- *Canoanele Bisericii Ortodoxe – note și comentarii*, ediția a III-a îmbunătățită, ed. îngrijită de Arhid. Prof. Dr. Ioan N. Floca și Dr. Sorin Joantă, Sibiu, 2005.
- *Canoanele Bisericii Ortodoxe de Răsărit așezate pe chestiuni și cu interpretări*, vol. I, Prof. Dr. Dimitrie G. Boroianu, Ed. Dacia, Iași, 1899.
- *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, Nicodim Milaș, Tipografia Diecezană, Arad, 1930 – 1936.
- *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, note și comentarii de Constantin Dron, vol. I, ed. a II-a, Tipografia cărților bisericești, București, 1933.
- *Carte românească de învățătură*, ediție critică, col. „Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc”, vol. VI, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1961.
- HEFELE, Charles Joseph, *Histoire des Conciles*, tome I, première partie, nouvelle traduction française, Letouzey et Ané, Paris, 1907.
- HERMAN, Emilio, *Il piu antico Penitenziale Greco*, Orientalia Christiana Periodica, nr. 19, Roma, 1953.

- *Îndreptarea legii 1652*, col. „Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc”, vol. VII, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1962.
- PAVERD, Frans van de, *The Kanonarion by John, Monk and Deacon and Didascalia Patrum*, Kanonica, nr. 12, PIO, Roma, 2006.
- *Pidalionul (Cârma) navei spirituale a Bisericii celei Una, Sfântă, Sobornicească și Apostolească a ortodocșilor sau toate sfintele și dumnezeieștile canoane ale Sfinților și prealăudaților Apostoli, ale Sfintelor Sinoade Ecumenice și locale și ale dumnezeieștilor Părinți în originalul grec pentru autenticitate, traduse și comentate în limba populară spre a fi pe înțelesul celor mai simpli, de ieromonahul Agapie și ieromonahul Nicodim. Revizuire și diortosire cu grijă la hotărârea Preasfântului Sinod de preaînțeleptul dascăl și predicator kyr Dorotei. Tipărite acum pentru prima dată cu permisiunea, la îndemnul și din porunca Preasfântului Patriarh Ecumenic și al Sfântului Sinod sub supravegherea și cu purtarea de grijă a smeritului între monahi Teodoret din Iannina, pe cheltuiala celor câți cu numele la sfârșitul cărții spre folosul obștesc al tuturor ortodocșilor, înțelepți și simpli. Am folosit ediția Pidalionul de la Neamț (1844), Mănăstirea Petru Vodă, 2006.*
- PITRA, J. B., *Spicilegium Solesmense complectens Sanctorum Patrum scriptorumque ecclesiasticorum*, vol. IV, Firmin – Didot Freres, Paris, 1858.
- *Pravila bisericească*, Ed. Academiei RSR, București, 1884.
- SACHELARIE, Nicodim, *Pravila bisericească*, ediția a III-a, ed. de Parohia „Valea Plopului”, Prahova, 1999.
- *Syntagma ton theion kai ieron kanonon ton te agion kai paneuphemon Apostolon kai ton ieron oikoumenikon kai topikon Synodon kai ton kata meros hagion Pateron*, colecție ed. de G. A. Ralli și M. Potli, Tipografia „F. Chartophylakos”, Atena, 1851 – 1859.
- THOMAS, John Philip, CONSTANTINIDES HERO, Angela, CONSTABLE, Giles (eds.), *Byzantine Monastic Foundation Documents*, vol. 1, Dumbarton Oaks Studies, nr. 35, Washington DC, 2000.
- ZONARAS, Ioan, *Comentariu la Canoanele Apostolice*, în *Împărtășirea continuă cu Sfintele Taine*, studiu introductiv și note Diac. Ioan I. Ică Jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2006.
- *Regulamentul de procedură al instanțelor disciplinare și de judecată ale Bisericii Ortodoxe Române art. 30*, Ed. IBMBOR, București, 1953.

Izvoare patristice

- AGHIORITUL, Nicodim, *Carte foarte folositoare de suflet*, Ed. Bizantină, București, 2005.
- *Constituțiile Sfinților Apostoli*, trad. Diac. Ioan I. Ică. Jr., în *Canonul Ortodoxiei*, vol. I, Ed. Deisis – Stavropoleos, Sibiu, 2008.
- ÉTHÉRIE, *Journal de voyage*, texte latin, introduction et traduction de Hélène Pétré, în *Sources Chrétiennes*, vol.21, Ed. Cerf, Paris, 1948.
- EUSEBIU DE CEZAREEA, *Istoria bisericească*, traducere, studiu, note și comentarii Pr. Theodor Bodogae, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 13, Ed. IBMBOR, București, 1987.
- *Învățătura celor doisprezece apostoli*, trad. Dumitru Fecioru, în *Scrierile Părinților Apostolici*, Ed. IBMBOR, București, 1995.
- SF. IOAN GURA DE AUR, Cuvânt despre rugăciune (PG 50, 779-786), traducere Pr. Dumitru Fecioru, în O., nr. 3 (1983).
- SF. IOAN GURA DE AUR, *Omilia a IV-a: Despre pocăință și rugăciune* (PG 49, 299-306), tradusă de Pr. Dumitru Fecioru, în B. O. R., nr. 9-12 (1977).
- SF. IOAN GURA DE AUR, *Omilia a V-a: La Profetul Iona, Daniel, și la cei trei tineri, a fost rostită la începutul Postului Mare* (PG 305-314), traducere de Pr. Dumitru Fecioru, în B. O. R., nr. 1-2 (1978).
- LÉON LE GRAND, *Sermons*, tome II, traduction et notes de Dom René Dolle, în *Sources Chrétiennes*, vol.49, Ed. Cerf, Paris, 1957.
- *Păstorul lui Herma*, trad. Dumitru Fecioru, în *Scrierile Părinților Apostolici*, Ed. IBMBOR, București, 1995.
- *Patrologiae cursus completus. Serie graeca*, vol. 83, ed. J. P. Migne, Paris, 1864.
- SF. SIMEON al TESALONICULUI, *Tratat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe, după principii puse de Domnul nostru Iisus Hristos și urmașii Săi*, vol. II, ediție îngrijită de Protos. Grichentie Natu, Ed. Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, Suceava, 2003.
-
- SF. VASILE CEL MARE, *Regulile mici*, traducere Iorgu D. Ivan, în Sf. Vasile cel Mare, *Scrieri. Partea a II-a: Asceticele*, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 18, Ed. IBMBOR, București, 1989.
- SF. VASILE CEL MARE, *Constituțiile ascetice*, traducere de Iorgu D. Ivan, în Sf. Vasile cel Mare, *Scrieri, partea a II-a – Asceticele*, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 18, Ed. IBMBOR, București, 1989.

- SF. VASILE CEL MARE, *Epistola 188 către Amfilohiu, Despre canoane*, traducere de Pr. Teodor Bodogae, col. „Părinți și Scriitori Bisericești – serie nouă”, vol. 3, Ed. Basilica, București, 2010.

Manuale de drept canonic, comentarii

- BERDNIKOV, I. S., *Curs de drept bisericesc*, tradus de Silvestru episcop de Huși, Ed. Tipografia căților bisericești, București, 1902.
- BOROIANU, Prof. Dimitrie, *Canoanele Sfintei Biserici Ortodoxe de Răsărit așezate pe probleme și pe interpretări*, vol. I, ediție îngrijită de Ionuț Alexandru Tudorie, Ed. Anastasia, București, 2007.
- FLOCA, Arhid. Prof. Dr. Ioan N., *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, vol. I și II, Ed. IBMBOR, București, 1990.
- MILAȘ, Nicodim, *Dreptul Bisericesc Oriental*, traducere de Dimitrie Cornilescu și Vasile Radu, revăzută de Irineu Mihălcescu, Tipografia Gutenberg – Joseph Göbl, București, 1915.
- MÖRSDORF, Klaus, *Lehrbuch des Kirchenrechts*, trei bände, verbesserte und vermehrte Auflage, Paderborn, 1979.
- PATSAVOS, Lewis, *Manual for the Course in Orthodox Canon Law*, Helleni College / Holy Cross Greek Orthodox School of Theology, Brookline MA, 1975.
- PHEIDAS, Vlassios I., *Droit canon. Une perspective orthodoxe*, în *Analecta Chambesiana*, nr. 1, Institut de Theologie Orthodoxe d'Etudes Superieures. Centre Orthodoxe du Patriarchat Oecumenique Chambesy, Geneve, 1998.
- PHIDAS, Vlassios, *Drept canonic – o perspectivă ortodoxă*, traducere Pr. Lect. Dr. Adrian Dinu, Ed. Trinitas, Iași, 2008.
- POCITAN, Vasile, *Compendiu de Drept Bisericesc al Bisericii Ortodoxe comparativ cu Bisericile Latină, Protestantă etc. și cu referințe speciale la legile și regulamentele bisericii ortodoxe autocefale Române*, Tipografia de lux Adolf I. Feldmann, București, 1898.
- PUZA, Richard, *Katholisches Kirchenrecht*, C. F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg, 1986.
- RUS, Pr. Lect. Dr. Constantin, *Drept bisericesc, partea I*, Ed. Miradora, Arad, 2000.
- ȘESAN, Pr. Dr. Valerian, *Curs de drept bisericesc universal*, Cernăuți, 1937.
- ȘAGUNA, Andrei, *Compendiu de Drept Canonic*, Sibiu, 1878.
- ȘAGUNA, Andrei, *Enchiridion*, Sibiu, 1871.

Dicționare

- DAVIES, J. G. (ed.), *The New Westminster Dictionary of Liturgy and Worship*, Westminster Press, Philadelphia, 1979.
- *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, publié sur la direction du dom Fernand Gabrol et du R. P. dom Henri Leclercq, tome II-eme, deuxième partie, Libraire Letouzey et Ané, Paris, 1902.
- *Dictionnaire de Droit Canonique – Le Cours de Droit Canon*, tome I-ere, Ed. Hippolyte Walter, Paris, 1888.
- KAZHDAN, Alexander P. (ed. in chief), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. I, OUP, New-York – Oxford, 1991.
- PROKURAT, Michael, PETERSON, Michael D. & GOLITZIN, Alexander, *The A to Z of Orthodox Church*, Scarecrow Press, Lanham, 2010.

Cărți, articole, studii

- ADNES, Pierre, *Pénitence*, în M. Viller, F. Cavallera, J. de Guibert (eds.), *Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique*, vol. 12.1, Beauchesne, Paris, 1984.
- AFANASIEV, Nicolai N., *Canoanele și Conștiința Canonică*, traducere Constantin Făgetean, Ed. Egumenița, Galați, 2005.
- ANDREICUȚ, ÎPS Andrei, *Spovedanie și comuniune*, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2008.
- AXINIA, Vasile, *Îndatoririle didactice, liturgice și morale ale celor trei trepte ierarhice (episcop, preot, diacon) după Constituțiile Sfinților Apostoli*, în G. B., nr. 3 – 4 (1975).
- BĂNESCU, Nicolae, *Funcționalitatea dezlegării în Sf. Taină a Pocăinței*, în M. B., nr. 7 – 9 (1971).
- BELEA, Nicolae, *Îndatoririle duhovnicului după sfintele canoane*, în S.T., nr. 9 – 10 (1951).
- BENRATH, Gustav Adolf, *Busse*, în Horst Robert Balz, Stuart G. Hall et alli (eds.), *Theologische Realenzyklopädie*, band VII, Walter de Gruyter Verlag, Berlin – New York, 1981.
- BERECHET, Ștefan G., *Dreptul vechilor noștri ierarhi la judecarea mirenilor*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1938.
- BERECHET, Ștefan G., *Istoria vechiului drept românesc*, vol. I (Izvoarele), Tipografia „Goldner”, Iași, 1933.

- BERECHET, Ștefan G., *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, vol. I. 1, Tipografia nouă „C. Chiriac”, Vaslui, 1937.
- BERECHET, Ștefan Ghe., *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc*, Tipografia nouă „C. Chiriac”, Vaslui, 1937.
- BERECHET, Ștefan, *Istoria vechiului drept românesc*, vol. I, Tipografia „Goldner”, Iași, 1934.
- BEYER S.J., Jean, *Le laïcat et les laïcs dans l'Eglise*, în *Gregorianum*, nr. 68, 1 – 2 (1987).
- BOROIANU, Dimitrie G., *Drept bisericesc. Manual pentru seminarii*, București, 1933.
- BOUTENEFF, Peter, *Koinonia și Unitatea euharistică: un punct de vedere ortodox*, în *Irenikon*, nr. 3 – 4 (1999).
- BRANIȘTE, Ene, *Sfaturi și îndrumări pentru duhovnici în vechile cărți românești de învățătură pentru preoți*, în *M.O.*, nr. 10 – 12 (1956).
- BRANIȘTE, Pr. Ene, *Preoții tăi Doamne se vor îmbrăca întru dreptate (Ps. 131, 9) – Despre viața morală a preotului*, în *G. B.*, nr. 6 – 7 (1958).
- CABROL, Fernand *Jeûne*, în *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, tome septième, deuxième partie, Paris: Librairie Letouzey et Ané, 1925.
- CASSIDY, Edward Idris, *Ecumenism and Interreligious Dialogue – Unitatis Redintegratio, Nostra Aetate*, Paulist Press, New York, 2005.
- CHAUVET, Louis-Marie, *Penance*, în Jean-Yves Lacoste (ed.), *Encyclopedia of Christian Theology*, Routledge, New York – London, 2005.
- CHIȚESCU, Nicolae, *Deosebirea dintre oros și canon și însemnătatea ei pentru recepția Sinodului de la Calcedon*, în *O.*, nr. 3 (1970).
- CHIȚU, Viorel, *Rânduiala Mărturisirii în Molitfelnicele românești și slavon-ruse*, în *S. T.*, nr. 3 (1960).
- CITTERIO, Elia, *Nicodim Aghioritul: personalitatea, opera, învățătura ascetică și mistică*, traducere Maria Cornelia Ică și Ioan I. Ică Jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2005.
- COZMA, Ioan, *The Pedagogic and Therapeutic Character of Saint John the Faster's Canons from Acrida to Condescension*, în *European Journal of Science and Theology*, nr. 8. 2 (2012).
- CRĂCIUNAȘ, Pr. Irineu, *Învățătura ortodoxă despre pocăință*, în *O.*, nr. 3 (1960).

- DANIÉLOU, Jean, *The Dead Sea Scrolls and the Primitive Christianity*, translated by Salvator Attanasio, Helicon Press, Baltimore-Maryland, 1958.
- DRĂGOI, Pr. Eugen, *Îndrumarul duhovnicului*, Ed. Partener, Galați, 2006.
- DURĂ, N. V. „Regula de credință” și rugăciunea pentru unitatea creștină. O evaluare ecleziologico-canonice, în O., nr. 3-4 (2004).
- DURĂ, N. V. , *Hotărârile celei de-a III-a Conferințe Panortodoxe presionodale (Chambesey – Geneva, 28 octombrie 1986)*, în O., nr. 3 (1988).
- DURĂ, N. V., *Dispoziții și norme canonice privind cinstirea duminicii*, în O., nr. 2 (1981).
- DURĂ, N. V., *Intercomuniune sau comuniune sacramentală? Identitatea eclezială și unitatea în credință*, în O., nr. 4 (1988).
- DURĂ, N. V., *Simpozionul internațional de la Roma, cu prilejul împlinirii a treisprezece secole de la întrunirea Sinodului „în Trulo” (691-692)*, în B.O.R., nr. 11-12 (1992).
- DURĂ, Nicolae V., *350 de ani de la tipărirea Pravilei de la Govora. Contribuții privind identificarea izvoarelor sale*, în A. B., nr. 3-4 (1990).
- DURĂ, Nicolae V., *Activitatea canonică a mitropolitului Iacob Putneanul (1719-1778)*, în G.B., nr. 10-12 (1980).
- DURĂ, Nicolae V., *Activitatea canonică a mitropolitului Veniamin Costache*, în M. M. S., nr. 7-8 (1971); nr. 1-2 (1972).
- DURĂ, Nicolae V., *Biserica creștină în primele patru secole. Organizarea și bazele ei canonice*, în O., nr. 3 (1982).
- DURĂ, Nicolae V., *Canoanele Sinodului II Ecumenic și obligativitatea de a mărturisi și păstra cu credincioșie Crezul Niceo-Constantinopolitan*, în O., nr. 2 (1981).
- DURĂ, Nicolae V., *Dreptul pravilnic (nomocanonic) și Colecțiile nomocanonice*, în Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei, IX (2005), nr. 1.
- DURĂ, Nicolae V., *Dreptul și Religia. Norme juridice și norme religio-morale*, în Analele Universității Ovidius. Seria: Drept și Științe Administrative, 2003, nr. 1.
- DURĂ, Nicolae V., *Ideea de „drept” și „dreptate” în percepția gândirii vechiului Drept românesc*, în Revista de Teologie Sfântul Apostol Andrei, nr. 1 (2002).
- DURĂ, Nicolae V., *Întâistătătorul în Biserica Ortodoxă. Studiu canonic*, în S. T., nr. 1 (1988).

- DURĂ, Nicolae V., *Intercomuniune sau comuniune sacramentală? Identitatea ecleziastică și unitatea în credință*, în O., nr. 4 (1988).
- DURĂ, Nicolae V., *Legislația canonică a Sinodului al II-lea Ecumenic și importanța ei pentru organizarea și disciplina Bisericii*, în G.B., nr. 6 – 8 (1981).
- DURĂ, Nicolae V., *Preocupări canonice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române, de-a lungul secolelor XVII-XIX, în lumina „Pravilelor” mici (Prăvilioarelor)*, în B.O.R., nr. 3-4 (1984).
- DURĂ, Nicolae V., *Principiile canonice, fundamentale, de organizare și funcționare a Bisericii Ortodoxe și reflectarea lor în legislația Bisericii Ortodoxe Române*, Revista de teologie Sfântul Apostol Andrei, V (2001), nr. 9.
- DURĂ, Nicolae V., *Sfintele Paști, Causa drimens a unității creștine*, în B. O. R., nr. 1 – 6 (2003).
- DURĂ, Nicolae V., *Taina Sf. Mărturisiri în lumina dispozițiilor și normelor canonice ale Bisericii Ortodoxe*, în M.M.S., nr. 4 – 6 (1983).
- DURĂ, Nicolae V., *Taina Sfintei Mărturisiri în lumina dispozițiilor și normelor canonice ale Bisericii Ortodoxe*, în M. M. S., nr. 4-6 (1983).
- DURĂ, Nicolae, *Le Régime de la synodalité selon la législation canonique conciliaire, oecuménique du I-er millénaire*, Ed. Ametist, București, 1999.
- DURĂ, Pr. N. V., *Sfintele Paști, cauza dirimens a unității creștine? Mărturiile ale Tradiției și legislației canonice răsăritene, privind data serbării Sfintelor Paști*, în B. O. R., nr. 1 - 6 (2003).
- DURĂ, Pr. Nicolae V., *Canoanele Sinodului II ecumenic și obligativitatea mărturisirii și păstrării neschimbate a credinței niceo-constantinopolitane*, în O., nr. 3 (1981).
- DURĂ, Pr. Nicolae V., *Dispoziții și norme canonice privind administrarea Sfintei Taine a Botezului*, în O., nr. 3 – 4 (1979).
- DURĂ, Pr. Nicolae V., *Dispoziții și norme canonice privind săvârșirea Sfintei Liturghii*, în O., nr. 1 (1981).
- DURĂ, Pr. Nicolae V., *Icoană și Rugăciune. Realități ale spiritualității ortodoxe. Icoana românească*, în Almanahul Vestitorul, Paris, nr. 5, 1989.
- DURĂ, Pr. Nicolae V., *Îndatorirea credincioșilor privind viața creștină în lumina Sfintelor canoane*, în A. B., nr. 10 - 12 (1993).
- DURĂ, Pr. Nicolae V., *Îndatorirea credincioșilor privind viața creștină în lumina Sfintelor canoane*, în A.B., nr. 10-12 (1993).

- DURĂ, Pr. Nicolae V., *Le Régime de la synodalité selon la législation canonique conciliaire, oecuménique du I-er millénaire*, Ed. Ametist, București, 1999.
- DURĂ, Pr. Nicolae V., *Obligațiile creștinilor privind viața lor creștină, în lumina Sfintelor canoane*, în *Îndrumător bisericesc*, nr. 4, Galați, 1988.
- DURĂ, Pr. Nicolae V., *Obligațiile creștinilor privind viața lor creștină, în lumina Sfintelor canoane*, în *Îndrumător bisericesc*, Galați, 1988, nr. 4 .
- DURĂ, Pr. Nicolae V., *Pravila rugăciunii în lumina Tradiției liturgice și canonice a Bisericii Ortodoxe*, în O., nr. 3 (1983).
- DURĂ, Pr. Nicolae V., *Precizări privind unele noțiuni ale Dreptului canonic bisericesc (depunere, caterisire, excomunicare și anatema) în lumina învățaturii ortodoxe. Studiu canonic*, partea a II-a, în O., nr. 3 (1987).
- DURĂ, Pr. Nicolae V., *Principiile canonice fundamentale, de organizare și funcționare a Bisericii Ortodoxe și reflectarea lor în legiuirile Bisericii Ortodoxe Române*, în Sf. Andrei – Buletin oficial al Arhiepiscopiei Tomisului și al Facultății de Litere și Teologie, nr. 9 (2001).
- DURĂ, Pr. Nicolae V., *Rânduiești și norme canonice privind administrarea Sfintei Euharistii*, în G. B., nr. 7-8 (1979).
- DURĂ, Pr. Nicolae V., *Regula de credință și rugăciunea pentru unitatea creștină. O evaluare eclesiologico-canonice*, în O., nr. 3 - 4 (2004).
- DURĂ, Pr. Nicolae V., *Taina Sf. Mărturisiri în lumina dispozițiilor și normelor canonice ale Bisericii Ortodoxe*, în M. M. S., nr. 4 – 6 (1983).
- DURĂ, Pr. Nicolae V., *Tradiție și Icoană în lumina hotărârilor celui de-al VII-lea Sinod Ecumenic*, în *Îndrumător bisericesc*, Râmnicu-Vâlcea, nr. 5, 1988.
- DURĂ, Nicolae V., *Obligațiile creștinilor privind viața lor creștină, în lumina Sfintelor canoane*; în *Îndrumător bisericesc*, nr. 4, Galați, 1988.
- ERBICEANU, Constantin, *Material inedit pentru istoria dreptului canonic oriental. Manuscrisul grecesc al lui Manuil Malaxos notarul. Forma și conținutul manuscriptului*, în B. O. R., nr. 3 (1892).
- FAIVRE, A., *Clerc – Laïc: Histoire d'une frontier*, în *Revue des Sciences Religieuses*, nr. 57 (1983).
- FAROS, Filotheos, *Clerul azi – o privire din interior: tentații, impasuri, maladii și remedii*, trad. Ovidiu Lăzărescu, Ed. Egumenița, Galați, 2013.
- FLOCA, Ioan N., *Dispensa în Dreptul bisericesc*, în S. T., nr. 1 – 2 (1955).
- FLORESCU, Pr. Marius, *Încercări de reconciliere între Biserica Ortodoxă și Bisericile Ortodoxe Orientale între anii 1902 – 1965*, în A. B., nr. 4 – 6 (2007).

- FREUDENBERGER, Rudolf, *Christenverfolgungen*, în *Theologische Realenzyklopädie*, Band VIII, Walter de Gruyter Verlag, Berlin – New York, 1981.
- GALERIU, Pr. Constantin, *Taina Mărturisirii*, în *O.*, nr. 3 – 4 (1979).
- GAVRILĂ, Pr. Vasile, *Cununia – viață întru împărăție*, Fundația „Tradiție Românească”, București, 2004.
- **GORDON, Pr. Vasile, *Pot laicii să predice în Biserică? Studiu omiletic-canonice*, în vol. *Studia historica et theologica*, București, 2003.**
- **GOREANU, Drd. Veaceslav, *Mirenii în biserică*, în *Luminătorul*, nr. 3 (2005).**
- IRIMIA, Ioan, *Însemnări cu privire la Sf. Taină a Spovedaniei*, în *G.B.*, nr. 5 – 6 (1960).
- Irineu POP BISTRITĂNUL, *Sfântul Irineu de Lyon –polemist și teolog*, Ed. Cartimpex, Cluj-Napoca, 1998.
- IVAN, Iorgu D., *Calendarul îndreptat și Pidalionul*, în *M. M. S.*, nr. 9 – 12 (1978).
- IVAN, Iorgu D., *Oros și kanon în Dreptul Bisericesc*, în *O.*, nr. 3 (1970).
- IVAN, Iorgu *Învățătura Bisericii Ortodoxe despre autoritatea de stat*, în *Îndrumătorul bisericesc*, Sibiu, 1971.
- IVAN, Iorgu, *Pravila Mare de-a lungul vremii*, în *S. T.*, nr. 9 – 10 (1952).
- IVAN, Prof. Iorgu D., *Importanța principiilor fundamentale canonice de organizație și administrație pentru unitatea Bisericii*, în *M. M. S.*, nr. 3 – 4 (1969).
- IZVORANU, S., *Sfaturi și orânduiuri pentru duhovnici în pravilele manuscrise slavo-române și românești*, în *G. B.*, nr. 1 – 2; (1959).
- JAUBERT, A. *La Date de la Cène*, Gabalda, Paris, 1957.
- KAZHDAN, Alexander, *Confession*, in Alexander Kazhdan, Alice-Mary Talbot et alli (eds.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. I, prepared at Dumbarton Oaks, Oxford University Press, New York – Oxford, 1991.
- KONIDARIS, Ioannis M., *The Ubiquity of Canon Law*, in Angeliki E. Laiou & Dieter Simon (eds.), *Law and Society in Byzantium: Ninth – Twelfth Centuries*, Dumbarton Oaks, Washington, D.C., 1994.
- LAMPE, G. W. H., *A Patristic Greek Lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1961.

- LATKO, E. F., Confession, în *New Catholic Encyclopedia*, Second Edition, vol. IV, The Catholic University of America Press, Washington, 2003.
- LOICHIȚĂ, Vasile, *Hotărârile și definitivările dogmatice și de credință ale celor 7 Sinoade Ecumenice*, în M. B., nr. 1 – 2 (1959).
- MCNEILL, John T., *A History of the Cure of Souls*, Harper & Row, New York – Evanston – London, 1951.
- MITITELU, Cătălina, *Pravilele românești, tipărite, din secolul al XVII-lea. Infrațiuni și pedepse*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 2012; Idem, *Începuturile Dreptului scris la români*, în *Dionysiana*, nr. 1 (2009).
- *Molitfelnic*, Ed. IBMBOR, București, 2006.
- *Molitfelnic*, Ed. IBMBOR, București, 2013.
- MOȚOC, Pr. Nicolae Ghe., *Taina Sfintei Mărturisiri - Norme și dispoziții ale legislației canonice ortodoxe și romano-catolice. Evaluare ecleziologico-canică*, conducător științific Pr. Prof. Nicolae V. Dură, Universitatea „Ovidius”, Constanța, 2007 (manuscris).
- MUNTEANU, Armand, *Aplicarea epitimii în lumina sfintelor canoane*, în S. T., nr. 7 – 8 (1961).
- MUNTEANU, Pr. Armand, *Chestiuni de cult în Sfintele canoane*, în B. O. R., nr. 3 – 4 (1960). STĂNILOAE, Pr. Dumitru, *Cultul Bisericii Ortodoxe, mediu al lucrărilor Sfântului Duh asupra credincioșilor*, în O., nr. 1 (1981).
- PAPADAKIS, Aristides, *Epitimon*, în Alexander P. Kazhdan (ed. în chief), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. I, OUP, New-York – Oxford, 1991.
- PAPANDREOU, D., *Vers le saint et grand Concile. Problèmes et perspectives*, în *Episkopsis*, nr. 421, 1989.
- PAPANDREOU, Damaschinos, *Sfântul și Marele Sinod al Ortodoxie: tematică și lucrări pregătitoare*, traducere Nicolae Dascălu, Ed. Trinitas, București, 1998.
- PĂTRULESCU, Grigore *Epitimiile canonice și ascetice în general*, în S. T., nr. 3 – 6 (1980).
- PATSAVOS, Lewis J., *Valențele duhovnicești ale Sfintelor Canoane*, traducere Emanuel P. Tăvală, Ed. Andreiana, Sibiu, 2012.
- PLĂMĂDEALĂ, Antonie, *Opinii asupra pregătirii Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe*, în O., nr. 2 (1977).
- POPESCU, Teodor M., *Sfințenia și răspunderile preoției*, în S. T., nr. 3 – 4 (1952).

- POPOVICI, Nicolae, *Manual de Drept bisericesc ortodox oriental cu privire specială la dreptul particular al Bisericii Ortodoxe Române (Inclusiv noua lege pentru organizarea bisericească din anul 1925)*, vol. I. 2, Tiparul Tipografiei Diecezane Ortodoxe Române, Arad, 1925.
- PUFULETE, Silviu-Petre, *Pedeapsa coborârii din treaptă după canoanele Bisericii Ortodoxe*, în S.T., nr. 1 – 2 (1975).
- RADU, S., *Despre sensul ortodox al canonului în Sf. Taină a Pocăinței*, în M.A., nr. 4 – 6 (1963).
- SCHMEMANN, Alexander, *Introducere în Teologia Liturgică*, traducere Ierom. Vasile Bârză, Ed. Sophia, București, 2002.
- ȘESAN, Valerian, *Curs de drept bisericesc universal*, Cernăuți, 1942.
- SKUTERIS, Constantin V., *Locul laicilor în Biserică (o abordare ortodoxă)*, în *Omagiu Profesorului Nicolae V. Dură la 60 de ani*, volum omagial editat de IPS. Teodosie Petrescu, Cătălina Mititelu, Marian Maxim Vlad și Mădălina Stan, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța, 2006.
- SOARE, Pr. Gheorghe, *Impedimente la căsătorie*, în O., nr. 4 (1961).
- SPULBER, C. A., *Cea mai veche pravilă bisericească*, SOCEC & Co., București, 1931.
- STAN, L., *Problema unui viitor sinod ecumenic și poziția Bisericii Ortodoxe față de el*, în Ortodoxia, nr. 3, 1968.
- STAN, Liviu, *Cu privire la un viitor sinod ecumenic*, în O., nr. 3 – 4 (1952).
- STAN, Liviu, *Elementul laic în Biserica Ortodoxă*, în M.M.S., nr. 1-2 (1962).
- STAN, Liviu, *Iconomie și intercomuniune*, în O., nr. 1 (1970).
- STAN, Liviu, *Jus ecclesiasticum – dreptul în viața Bisericii*, în S. T., nr. 7 – 8 (1970).
- STAN, Liviu, *Legislația bisericească și valoarea ei canonică*, în M. O., nr. 11 – 12, (1954).
- STAN, Liviu, *Mirenii în Biserică*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1939.
- STAN, Liviu, *Poziția laicilor în Biserica Ortodoxă*, în S.T., nr. 3-4 (1968).
- STAN, Liviu, *Tăria nezdrunțată a Sfintelor Canoane*, în O., nr. 2 (1970).
- STAN, Pr. Liviu, *Importanța canonică și juridică a Pravilei de la Târgoviște (1652)*, în S. T., nr. 9 – 10 (1952).

- STAN, Pr. Liviu, *Importanța canonică și juridică a Pravilei de la Târgoviște*, în S.T., nr. 9 – 10 (1952).
- STAN, Pr. Liviu, *Relațiile dintre Biserică și Stat. Studiu istorico – juridic*, în O., nr. 3 – 4 (1952).
- STAN, Pr. Liviu, *Tradiția pravilnică a Bisericii – însemnătatea și folosul cunoașterii legilor după care se conduce Biserica*, în S. T., nr. 5 – 6 (1960).
- STĂNCULESCU, Ioan F., *Ascultarea canonică*, în S.T., nr. 7 – 8 (1962).
- STELIAN, I., *Considerații asupra pedepselor aplicate în pravila din 1646*, în B.O.R., nr. 1 – 2 (1964).
- THOMPSON, A. Keith, *Religious Confession Privilege and the Common Law*, col. „Studies in Religion, Secular Beliefs and Human Rights”, vol. 9, Brill, Leiden, 2011.
- TROIANOS, Spyros, *Byzantine Canon Law to 1100*, în Wilfried Hartmann & Kenneth Pennington (eds.), *The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500*, The Catholic University of America Press, Washington, 2012.
- VASILE, Pr. Augustin, *Sanctiunea în Dreptul canonic*, în S. T., nr. 5 – 6 (1989).
- VINTILESCU, Pr. Petre, *Spovedania și duhovnicia*, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 1995.
- YANNOULATOS, Anastasie, *Relațiile Ortodoxiei cu celelalte religii*, în Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă din București, 2004.

ZIMMERMANN, Reinhard, *The Law of Obligation. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford University Press, Oxford – New York, 1996.